

YUNUS RAJABIY NOMIDAGI MAQOM ANSAMBILINING TA'RIXI VA
RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI.

Tursunov Abduraim Ramazanovich

Milliy libos va san'at fakulteti musiqa ta'limi kafedrası v,b professori

Annotatsiya: *Maqolada O'zbek xalq musiqa san'ati o'zining milliy jarayonlarida o'ziga xos va mukammal darajada shakllangan betakror xalq va mumtoz musiqa merosiga ega. XX asrga kelib, bu ijtimoiy hayot so'qmoqlarida va musiqa madaniyatimizda yangi yo'nalish joriy etila boshlandi. Bu ana shu g'arb musiqa madaniyatining negizida musiqa ijodiyotini kamol toptirish deb yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *xalq musiqa san'ati, qadimiy tarixi, teran falsafiy ildizlari, betakror badiiy uslubi, shashmaqomttt Talqin, Nasr, Savt, musiqa ijodiyotini kamol toptirish.*

Аннотация: *В статье искусство узбекской народной музыки имеет уникальное фольклорное и классическое музыкальное наследие, уникальное и прекрасно сформированное в своих национальных процессах. К XX веку в эти пути общественной жизни и в нашу музыкальную культуру стало внедряться новое направление. Это основа западной музыкальной культуры, которую объясняют развитием музыкального творчества.*

Ключевые слова: *народное музыкальное искусство, древняя история, глубокие философские корни, уникальный художественный стиль, шашмакомтттт Талкин, Профи, Савт, совершенство музыкального творчества.*

Abstract: *In the article, the art of Uzbek folk music has a unique folklore and classical musical heritage, unique and perfectly formed in its national processes. By the 20th century, a new direction began to take root in these ways of social life and in our musical culture. This is the basis of Western musical culture, which is explained by the development of musical creativity.*

Key words: *folk musical art, ancient history, deep philosophical roots, unique artistic style, shashmakomtttt Talkin, Profi, Savt, perfection of musical creativity.*

Kirish. Yunus Rajabiy deganda o'zining samarali ijodi, qoldirgan ulkan musiqiy merosi bilan o'zbek milliy musiqasiga bebaxo hissa qo'shgan buyuk san'atkor ko'z o'ngimizda gavdalanadi. Musiqiy madaniyatimizda uning alohida o'rni bo'lib, o'z ijodiy va ilmiy ishlari natijasida akademik darajasiga ko'tarilgan. Hoji Abdulaziz Abdurasulov uning ijodiy faoliyatida muhim rol o'ynadi. Yunus Rajabiy 1927 yilda tashkil qilingan birinchi o'zbek radiosi milliy cholg'u ansamblining asoschisi va musiqa rahbari bo'ldi.

O'zbek xalq musiqa san'ati o'zining milliy jarayonlarida o'ziga xos va mukammal darajada shakllangan betakror xalq va mumtoz musiqa merosiga ega. XX asrga kelib, bu ijtimoiy hayot so'qmoqlarida va musiqa madaniyatimizda yangi yo'nalish joriy etila boshlandi. Bu ana shu g'arb musiqa madaniyatining negizida musiqa ijodiyotini kamol

toptirish edi. Qayd etish joizki, har qanday musiqa xalq madaniyatining rivojiga xizmat qilsa, albatta amaliyotda o'z ijobatini topadi Xalqimiz madaniy merosining ajralmas qismi bo'lgan milliy maqom san'ati o'zining qadimiy tarixi, teran falsafiy ildizlari, betakror badiiy uslubi va boy ijodiy an'analari bilan ma'naviy hayotimizda alohida muhim o'rin egallaydi. Asrlar davomida ulug' shoir va olimlar, mohir bastakorlar, hofiz va sozandalarning mashaqqatli mehnati va fidoiyligi, ijodiy tafakkuri bilan sayqal topib kelayotgan ushbu noyob san'at nafaqat yurtimiz va sharq mamlakatlarida, balki dunyo miqyosida katta shuhrat va e'tibor qozongan. Maqom san'atining gultoji bo'lgan "Shashmaqom" YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e'tirof etilgani hamda uning Rerezentativ ro'yxatiga kiritilgani buning yaqqol tasdig'idir. O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda maqom san'atini o'rganish va rivojlantirish borasida muayyan ishlar amalga oshirildi. Ayniqsa, o'zbek "Shashmaqomi" nota matnlarining nashr etilishi va ularga muvofiq ravishda maqom kuy-qo'shiqlarining magnit lentalariga yozib olinishi ulkan ilmiy-madaniy ahamiyatga ega voqea bo'ldi. Hozirgi kunda yurtimizda Yunus Rajabiy nomidagi Maqom ansambli, hududlarda maqom jamoalari, O'zbekiston davlat konservatoriyasida shu yo'nalishda maxsus kafedra faoliyat ko'rsatayotgani, sohaga oid ilmiy izlanishlar olib borilayotganini qayd etish lozim.

Adabiyotlar tahlili. Yoshligidanoq shirali va ta'sirchan ovozga ega bo'lgan iste'dodli xonanda va mohir sozanda sifatida tanilgan. Uning repertuaridan maqom parchalari, "Girya", "Ushshoq", "Ko'cha bog'i", "Eshvoy", "Kurd", "Qalandariy", "Gulyor—Shahnoz", "Bayot", "Dugohi Husayniy", "Chorgoh", "Miskin", "Nasrullovi" kabi ashula va kuy turkumlari o'rin olgan. U bir qancha qad. o'zbek xalq kuy va ashularini qayta ishlab tiklagan: "Subhidam", "Yolg'iz" "Sayqal", "Fig'on", "Oraz", "Begi Sultan" va b. Ijrochilik faoliyatini bastakorlik b-n birgalikda olib borgan Yunus Rajabiy o'zbek musiqali dramasi shakllanishiga muhim hissa qo'shgan. Dastlab "Farhod va Shirin" (Xurshid, 1922—25, Sh. Shumarov b-n hamkorlikda), "Layli va Majnun" (Xurshid, 1926), "Rustam" (U. Ismoilov, 1933), "Avaz" (A. Hidoyatov, 1935), "Xolisxon" (Hamza, 1940) kabi spektakllarga xalq ashulalari asosida kuylar bastalagan. Keyinchalik B. Nadejdin b-n hamkorlikda "Qasos" (A. Umariy, Uyg'un, 1941), N. Mironov b-n "Qo'chqor Turdiyev" (S. Abdulla, Chustiy, 1942), G. Mushel b-n "Muqanna" (H. Olimjon, 1943), O. Halimov b-n "Nodira" (S. Kosimov, Ya. Mamatxonov, 1942-43), B. Zeydman b-n "O'g'il uylantirish" (H. Fylom, 1964), Sayfi Jalil b-n "Navoiy Astrobodda" (I. Maxsumov, 1968) singari musiqali dramalarni yaratgan. U "Zaynab va Omon" operasi (1958; B. Zeydman, D. Zokirov va T. 1955—59 y.larda Yunus Rajabiy 5 jildli "O'zbek xalq musiqasi" (I. A. Akbarov taxririda) to'plamini nashr ettirdi. Unga mingga yaqin turli janrdagi o'zbek (bir kancha tojik, uyg'ur) kuy va ashulalari, Buxoro Shashmaqomi, Farg'ona — Toshkent maqom yo'llari, katta ashulalar, 20-a. bastakorlari (Hamza, K. Jabborov, N. Hasanov, S. Kalonov,

F. Sodiqov, T. Jalilov, M. Mirzayev va b.)ning asarlari kiritilgan. “Maqom” ansambli b-n ishlashi jarayonida Yunus Rajabiy Shashmaqomning 6 jildli yangi nashrini (1966—74, F. Karomatov tahririda) hamda gramplastinka yozuvlar mukammal to‘plamini (Toshkent grammyozuvlar studiyasida, 1970-y.lar) tayyorladi. T. Sodiqov, D. Zokirov, D. Soatqulov, F. Sodiqov, N. Hasanov, K. Jabborov, S. Kalonov, K. Mo‘minov, O. Imomxo‘jayev, B. Davidova, K. Ismoilova, O. Alimahsumov, T. Alimatov va b. san’atkorlar Yunus Rajabiyning shogirdlaridir.

Yunus Rajabiy Hamza nomidagi O‘zbekiston Davlat mukofoti laureati (1971), “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni (2000) b-n mukofotlangan. O‘zbekiston teleradiokompaniyasi qoshidagi “Maqom” ansambli, Jizzax musiqali drama va komediya teatri, Toshkent musiqa pedagogika bilim yurti, Toshkentdagi ko‘chalardan biri, metro bekati Yunus Rajabiy nomi b-n yuritiladi. Uning hayoti va ijodiga bag‘ishlangan “Yunus Rajabiy” (“O‘zkinoxronika” studiyasi, 1967; “O‘zbektelefilm” studiyasi, 1990), “Umr daftari” (O‘zbekiston televideniyesi, 2001) filmlari suratga olingan. Yunus Rajabiy 1957—76 y.lar yashab ijod etgan uy (Toshkent, Yunus Rajabiy ko‘chasi, 20)da 1997 y.da Rajabiy uy-muzeyi ochilgan. 2001 y. Yunus Rajabiy madaniyat markazi tashkil etilgan.

Tadqiqot vazifalari. “Maqom” iborasi keng mazmunli tushuncha bo‘lib, u, jumladan, o‘z ichiga milliy musiqamizdan kelib chiqib Mir Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Sakkokiy, Atoiy, Ogahiy va shu kabi mumtoz shoirlarimiz qalamiga mansub shoirlarimiz tomonidan yozilgan g‘azallarini maqom ohanglariga solib ijro qilinishi tushuniladi. Bundan tashqari maqom ohanglariga yaqin bo‘lgan bastakorlik ijodida ishlatiladigan ijrolar ham mavjud. Bulardan misol qilib “Otmagay tong”, “Farg‘ona tong otguncha”, “Munojot”, “Aylagach”, “Gulzorim” “Mustahzod”, “Dog‘man”, “Topmadim”, va shunga o‘xshash bir qator qo‘shiqlar bastakorlik asarlari bo‘lishiga qaramay xalqimiz ongiga yod bo‘lib maqomlarimiz kabi bo‘lib qolgan. Bundan tashqari xalq qo‘shiqlari ham mavjud bo‘lib ularni maqomlarimiz yoki bastakorlik asarlariga aralastira olamaymiz.

Mavzuning dolzarbligi. Keyinchalik Maqom ansamblilari yangicha shart-sharoitlarda mumtoz milliy musiqa ijodiyotini keng targ‘ib qilish maqsadida qayta tuzilgan. O‘tmishda Maqom ansamblilari tomonidan maqomlar yaxlit turkum holda yoki ularning alohida-alohida cholg‘u va ashula qismlari ijro etilgan. Bunda, jumladan, Shashmaqomttt Talqin, Nasr, Savt kabi sho‘‘balarini aytishga ixtisoslashgan hofizlar talqinxon, nasrchi, savtxon deb yuritilgan. Ularga tanbur, doyra yoki ixcham cholg‘u ansambli jo‘rlik qilgan. Jumladan, 19-asrning oxirida Buxoroga mos Maqom ansambli tarkibida, odatda, 2 ta tanbur, dutor, qo‘biz (yoki sato), doira va 2—3 nafar jo‘rovoz hofizlar bo‘lgan. 1920-yillarda tashkil topgan Sharq musiqa maktablarida, Samarqand musiqa va xoreografiya institutida maqom ijrochiligidan saboq berishda Opga Jalol Nosirov, Ota G‘iyos Abdug‘ani, Domla Halim Ibodov, Hoji Abdulaziz Rasulov, Matyoqub Harratov kabi yirik maqomchi ustozlar xizmat qilganlar; 2) O‘zbekiston

teleradiokompaniyasi qoshidagi Yunus Rajabiy nomidagi "Maqom" ansambli. 1959-yilda akademik Yu.Rajabiy tashabbusi bilan tuzilgan. 1989-yildan Yunus Rajabiy nomida. Respublika radiosi huzurida 1927-yilda tashkil topgan o'zbek xalq cholg'ulari ansambli (rahbar Yu. Rajabiy), shuningdek, Hoji Abdulaziz Rasulov, Domla Halim, To'ychi hofiz kabi atoqli hofizlarning boy ijodiy-ijrochilik an'alariga tayanib ish tutdi. Ansamblga tajribali xonanda va sozandalar jalb etilib, milliy cholg'ulardan tanbur, dutor, chang, rubob, g'ijjak, sato, nay, qo'shnay, doira va boshqa kiritildi. Ansambl tomonidan, asosan, Buxoro va Farg'ona-Toshkent makom yo'llari mukammal o'rganilishi hamda noyob ijro uslublari o'zlashtirilishida F. Sodiqov (1961—76 yillarda changchi va musiqa rahbari), J. Sultonov, O. Imomxo'jayev, A. Haydarov, K. Ismoilova, B. Dovidova, O. Alimahsumov, O. Qosimov, T. Alimatov, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artistlar — K. Mo'minov, A. Ubaydullayev, B. Zirkiyev, I. Katayev, S. Aminov, Sh. Ergashev, X. Qodirova, H. Yusupova, Z. Sodiqov, I. Qodirov, shuningdek, I. To'rayev, D. Sottixo'jayev, U. Otayev va boshqalarning ulushi katta bo'ldi. Bu jamoa ijrosida Shashmaqom, Farg'ona—Toshkent maqom yo'llari magnit tasmasi hamda grammofon plastinkalarga yozib olinib, bir necha bor ko'paytirilgan. Yu. Rajabiy rahbarligida keng faoliyat ko'rsata boshlagan bu ijodiy jamoa katta va o'ziga xos maktab yaratishga muvaffaq bo'ldi. Ansamblga badiiy rahbar sifatida ishlagan Yu. Rajabiy (1959—76), O. Alimahsumov (1976—79), Sh. Mirzayev (1979—81), G'. Toshmatov (1981—86), A. Ismoilov (1989—96 va 1999-yildan), Isroil Vahobov (1996—99)larning xizmatlari katta. So'nggi davrdagi ansambl tarkibi ud va qonun cholg'ulari bilan kengaydi, maqomlarning ijro talqinlari yanada ko'paydi. Maqom ansambli ijrochiligining keyingi ravnaqida A. Ismoilov va A. Abdurashidov, O. Hotamov, O. Otaxonov, E. Lutfullayev, H. Rajabiy, M. Tojiboyev, M. Yo'ldoshev, aka-uka Vahobovlar, B. Do'stmurodov, T. Maxmudov, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artistlar A. Xoltojiyev, M. Dalabosova, N. Sattorova, A. Dadayev, M. Ziyoyeva va boshqalarning munosib hissasi bor. Ansambl sozanda va xonandalari nufuzli musiqiy anjumanlar, shu jumladan, YUNESKO qoshidagi xalqaro musiqa kengashining VII kongressi (Moskva, 1971), Xalqaro musiqashunoslik simpoziumlari (Samarqand, 1978, 1983, 1987), "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivallari (Samarqand, 1997, 1999, 2001)da muvaffaqiyatli ishtirok etgan; 3) O'zbekistonning turli joylar (madaniyat saroylari, o'quv yurtlari, viloyat televideniyesi va boshqalar)da tashkil topgan professional va havaskorlik makom ansamblari 1970-yillardan faoliyat ko'rsatmoqda (Xorazm, Andijon, Buxoro, Samarqand, Qo'qon va boshqalar). Maqom ansamblilari ustozona makom ijrochiligi an'alarini davom ettirgani holda boshqa mumtoz kuy va ashulalarni hozirgi zamon tinglovchilarining didi, talab va ehtiyojlariga moslab ijro etilishiga alohida aqamiyat beradi. 1972-yilda Toshkent konservatoriyasi (hozirda O'zbekiston davlat konservatoriyasi) tarkibida Sharq musiqasi (hozirda An'anaviy ijrochilik) kafedrasi ochilishi bilan sozanda talabalar uchun Maqom ansambli nomli o'quv-amaliy fani joriy etildi. Konservatoriya talabalaridan iborat cholg'u Maqom

ansambli ijrosida Buzruk maqomi cholgʻu qismlari (1973, rahbar F. Sodiqov), shuningdek, Shashmaqomning barcha mushkilot yoʻllari (rahbar dotsent A. Hamidov) ilk bor mukammal holda yozib olinib, 5 ta maxsus grammofon stereo plastinkalar (jami 11 dona) chiqarilgan (1987—91). Xorazm maqomlari toʻliq holda 1990-yillarda Xorazm viloyat teleradiosi qoshida tuzilgan Maqom ansambli (badiiy rahbar R. Jumaniyozov) ijrosida magnit tasmasiga yozib olingan. Hozirgi musiqa va sanʼat kollejlarida hamda baʼzi boshlangʻich musiqa va sanʼat maktab va litseylarida ham maqom yoʻllari oʻqitilmoqda. 1983-yildan muntazam oʻtkaziladigan Maqom ijrochilarining respublika tanlovlarida Maqom ansambllari ham ishtirok etadi. 1991-yilda bu tanlovga Yunus Rajabiy nomi berilgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki. Maqom sanʼatining gultoji boʻlgan “Shashmaqom” YUNESKO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida eʼtirof etilgani hamda uning Rerezentativ roʻyxatiga kiritilgani buning yaqqol tasdigʻidir. Oʻtgan davr mobaynida mamlakatimizda maqom sanʼatini oʻrganish va rivojlantirish borasida muayyan ishlar amalga oshirildi. Ayniqsa, oʻzbek “Shashmaqomi” nota matnlarining nashr etilishi va ularga muvofiq ravishda maqom kuy-qoʻshiqlarining magnit lentalariga yozib olinishi ulkan ilmiy-madaniy ahamiyatga ega voqea boʻldi. Hozirgi kunda yurtimizda Yunus Rajabiy nomidagi Maqom ansambli, hududlarda maqom jamoalari, Oʻzbekiston davlat konservatoriyasida shu yoʻnalishda maxsus kafedra faoliyat koʻrsatayotgani, sohaga oid ilmiy izlanishlar olib borilayotganini qayd etish lozim. Ayni vaqtda milliy oʻzligimizni anglash, madaniyatimizni har tomonlama rivojlantirish, xalqimiz, avvalo, yosh avlodimizni yuksak insoniy tuygʻular ruhida tarbiyalash, uning estetik didi va tafakkurini shakllantirishda maqom sanʼatining keng imkoniyatlaridan biri hisoblanadi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI.

- 1.Xoshimov A.S. Uygʻur kasbiy musiqasi anʼanalari. – Toshkent, 2003.
- 2.Yu.Rajabiy. Oʻzbek xalq musiqasi. I-V tomlar. – T., 1957-1959.
- 3.M.Yusupov. Oʻzbek xalq musiqasi (Xorazm aShulalari). – T., 1962.
- 4.Ye.Romanovskaya. Oʻzbek xalq qoʻshiqlari. I,II-tomlar. – M., 1939.
- 5.I Rajabov. Maqomlar. – T., 2006.